

SŁOWIAŃSZCZYNA
DAWNIEJ I DZIŚ – JĘZYK,
LITERATURA, KULTURA

MONOGRAFIA ZE STUDIÓW
SŁAWISTYCZNYCH III

Pod redakcją
Agnieszki Kołodziej
Przy współpracy
Tomasza Piaseckiego

Nakladatelství Pavel Mervart
Červený Kostelec 2017

*Publikacja sfinansowana ze środków
Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego*

Recenzenci:

- Prof. dr hab. Mieczysław Balowski
(Instytut Filologii Słowiańskiej UAM w Poznaniu)
- Prof. dr hab. Irena Jokiel
(Instytut Polonistyki i Kulturoznawstwa Uniwersytetu Opolskiego)
- Prof. Ałła Krawczuk
(Філологічний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка)
- Prof. Mgr. Jaromír Krško, PhD.
(Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici)
- Prof. dr hab. Mariola Mikołajczak
(Instytut Filologii Słowiańskiej UAM w Poznaniu)
- Dr hab. Ihor Nabytovych, prof. UMCS
(Instytut Filologii Słowiańskiej UMCS w Lublinie)
- Prof. dr hab. Elżbieta Skorupska-Raczyńska
(Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim)
- Prof. dr. sc. Ivana Vidović Bolt
(Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

Redakcja tekstów: Agnieszka Kołodziej, Tomasz Piasecki

Korekta:

Projekt okładki i oprawa graficzna:

Skład i przygotowanie do druku: Pavel Mervart

Druk i oprawa: H.R.G., spol. s r.o., Litomyšl

Wydawnictwo Pavel Mervart,

P.O. Box 5, 549 41 Červený Kostelec, Česká republika

www.pavelmervart.cz

© Pavel Mervart & Agnieszka Kołodziej, 2017

ISBN 978-80-7465-322-3

SPIS TREŚCI

<i>Od redakcji</i>	13
<i>Foreword</i>	14

JĘZYK

ANASTASIA BEZUGLAYA (Uniwersytet Wrocławski, Polska) <i>К вопросу о роли фразеологии в отражении национальной специфики языковых картин мира (на примере русской фразеологической картины мира): лингвокультурологический подход</i>	15
MAGDALENA BŁASZAK (Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska) <i>Obraz kobiety w macedońskiej frazeologii</i>	37
ІННА ЦАРАЛУНГА (Хмельницький національний університет, Україна) <i>Релігійні пам'ятки кириличної писемності XIV–XV ст. як джерела вивчення історії мови</i>	47
ULJANA CHOŁODOVÁ (Univerzita Palackého, Olomouc, Česko) <i>Становлення й розвиток української літературної мови в контексті чесько-українських культурних зв'язків</i>	61
ГРИНА ЧИБОР (Київський університет імені Бориса Грінченка, Україна) <i>Інтерпретація фольклорних демонологічних образів у фразеології української та польської мов</i>	77
REGINA FALTYN (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Polska) <i>Przekład jako narzędzie wzbogacające językowy obraz świata – działalność Mykoły Łukasza</i>	91

- JIŘÍ GAZDA (Masarykova univerzita, Brno, Česko)
Obraz Čechů a Česka v ruském neoficiálním diskurzu 101
- MAGDALENA GRUPA (Uniwersytet Mikołaja Kopernika
w Toruniu, Polska)
*Wpływ polszczyzny na porównania frazeologiczne rosyjskiej
gwary staroobrzędowców regionu suwalsko-augustowskiego* 115
- MILAN HARVALÍK (Ústav pro jazyk český AV ČR, Praha, Česko),
IVETA VALENTOVÁ (Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV,
Bratislava, Slovensko)
*Způsoby, možnosti a problémy využití synchronního
českého a slovenského anoikonymického materiálu
v historické dialektologii* 125
- JURAJ HLADKÝ (Trnavská univerzita, Slovensko)
Slovenská hydronomastika v slavistickom kontexte 137
- LADISLAV JANOVEC (Univerzita Karlova, Praha, Česko)
Koncept spravedlnosti v českém jazyce – metodologické poznámky 149
- AGNIESZKA KOŁODZIEJ (Uniwersytet Wrocławski, Polska)
*Nazwy o charakterze pragmatycznym jako źródło motywacji
współczesnych urbozoonimów* 157
- MOJCA KUMIN HORVAT, JANUŠKA GOSTENČNIK
(Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije
znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana
Ramovša, Ljubljana, Slovenija)
Narečna raznolikost slovenščine – predstavitvene metode 169
- MARIA MOCARZ-KLEINDIENST (Katolicki Uniwersytet
Lubelski Jana Pawła II, Polska)
*Kino sąsiadów – najnowsze tendencje przekładu tytułów
filmowych (na podstawie repertuaru festiwalu filmowych
„Sputnik” i „Wisła”)* 185
- ANGELIKA PAWLACZYK (Uniwersytet Mikołaja Kopernika
w Toruniu, Polska)
*Wpływ języka polskiego na rosyjską gwarę
przedstawicielki starszego pokolenia staroobrzędowców* 197

ANNA PODRUCZNA (Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska) <i>Marketingová komunikace a kultura slovanských států na pozadí lokalizace</i>	207
NATALIA SHLIKHUTKA (Uniwersytet w Katowicach, Polska) <i>Dylematy tłumacza tekstów prawniczych (na materiale polskim i słowackim)</i>	219
VARVARA SKIBINA (Univerzita Karlova, Praha, Česko) <i>K existujícím frazeologickým minimům</i>	229
MONIKA SKRZESZEWSKA (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Polska) <i>Džihad – mudžahedin – państwo muzułmańskie w językowym obrazie bośniackich Serbów. Geneza i stan obecny</i>	239
SYLWIA SOJDA (Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska) <i>Przedrostki o wartości intensyfikującej w leksyce słowackiej</i>	253
ANNA STEFAN (Uniwersytet Łódzki, Polska) <i>O żywotności rzeczowników nieżywotnych w języku polskim i słoweńskim</i>	263
MARIA WACŁAWEK, MARIA WTORKOWSKA (Uniwersytet w Lublanie, Słowenia) <i>Słoweńców spędzanie wolnego czasu – w kręgu badań językowo-kulturowych stereotypów</i>	277
MAŁGORZATA WIDEL-IGNASZCZAK (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska) <i>Leksyka katolicka we współczesnej prasie rosyjskiej</i>	291
ANDREJ ZÁVODNÝ (Trnavská univerzita, Slovensko) <i>Rekonštrukcie a výklady motivácie niektorých stredovekých toponym na juhozápadnom Slovensku z hľadiska súčasného výskumu</i>	307

LITERATURA

ADRIANA AMIR (Prešovská univerzita, Slovensko) <i>Východokarpatský magický realizmus v próze Carpathia</i>	321
---	-----

MARTA CHASZCZEWICZ-RYDEL (Uniwersytet Wrocławski, Polska) <i>Serbskie średniowiecze a współczesna literatura serbska.</i> <i>Modele prozy historycznej</i>	335
NATALIA DMITRUK (Uniwersytet Wrocławski, Polska) <i>„Dawno, dawno temu...”. Elementy baśniowe w komiksie</i> <i>„Slavonica” Katarzyny Witerscheim</i>	351
БОЙКА ИЛИЕВА (Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград, България) <i>Италия в писма и дневници на български писатели</i>	363
EVA KUŠNÍROVÁ (Prešovská univerzita, Slovensko) <i>Historical context of national history in dramatic work</i> <i>of Karol Horák and his performing expressions</i>	377
LIBOR MARTINEK (Uniwersytet Wrocławski, Polska – Slezská univerzita v Opavě, Česko) <i>K otázkám chápání literatury v areálu česko-polského pohraničí</i>	391
RADANA MERZOVÁ (Univerzita Palackého, Olomouc, Česko) <i>Kratší prozaické formy v ukrajinské literatuře</i> <i>1. pol. 20. století: vlastenectví a poetika v Janovského „Jezdcích“</i>	401
JOANNA PŁOSZAJ (Uniwersytet Wrocławski, Polska) <i>„W walce o słuszną sprawę nie ma etyki”. Funkcje i sposoby</i> <i>przedstawiania przemocy w trylogii husyckiej Andrzeja</i> <i>Sapkowskiego</i>	411
ЯНКО РАМАЧ (Університет у Новому Саді, Сербія) <i>Літературні взаємини русинів Югославії з Україною</i> <i>у 60-і рр. XX ст.</i>	427
KAREL STŘELEČEK (Ostravská univerzita, Česko) <i>Potlačená, manipulovaná a povinná. Paměť a přivraniční</i> <i>prostor v současné české próze</i>	441
JOSEF ŠAUR (Masarykova univerzita, Brno, Česko) <i>Role historického a politického kontextu v aktuální</i> <i>české recepci současné ruské literatury</i>	451
ДРАГАНА ВАЛИГУРСКА (Универзитет у Новом Саду, Србија) <i>Ана Ахматова као преводилац пољске лирике</i>	461

KULTURA

- GRAŻYNA CECUŁA (Badacz niezależny, Gdynia, Polska)
Wizja kobiety lat 20 XX wieku oczami Aleksandry Kollontaj 477
- ANNA JUHAŠČIKOVÁ (Prešovská univerzita, Slovensko)
Slavic motives in work of Slovak music composers in emigration 487
- JARMILA KREDÁTUSOVÁ (Prešovská univerzita, Slovensko)
*Z porovnávacieho výskumu o mentalite Ukrajincov:
Ukrajinci a Ukrajinky v dotazníku o samých sebe* 495
- ЕЛИСАВЕТА СТОЙЧЕВА (Югозападен университет „Неофит
Рилски“, Благоевград, България)
*Възкресената историческа памет като апология на
родното в „История славянобългарска“* 509
- DARIUSZ TRACZEWSKI (Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska)
800 lat nauki w Pradze — naukowcy i praskie uczelnie 521

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ФОЛЬКЛОРНИХ ДЕМОНОЛОГІЧНИХ ОБРАЗІВ У ФРАЗЕОЛОГІЇ¹ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ МОВ

Ірина ЧИБОР

Київський університет імені Бориса Грінченка (Україна)

Постановка проблеми

Фразеологія будь-якої мови зберігає, накопичує і різними способами репрезентує значиму для певної етнокультури інформацію, своєрідний культурний досвід минулих поколінь. Духовна культура слов'ян і її відображення у мовних одиницях різного рівня, зокрема й у фразеології – предмет сталих зацікавлень учених-лінгвістів². У контексті

¹ Предметом дослідження обрано фразеологію в широкому розумінні.

² Див. праці: Валерій МОКИЄНКО, *Образы русской речи: историко-этимологические и этнолингвистические очерки фразеологии*, Ленинград: Издательство Ленинградского университета 1986; Віктор УЖЧЕНКО, *Народження і життя фразеологізму*, Київ: Радянська школа 1988; Jerzy TREDER, *Frazeologia kaszubska a wierzenia i zwyczaje na tle porównawczym*, Wejherowo: Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie, Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Wejherowskiej 1989; Анатоль АКСАМІТАЎ, *Беларуская народная міфалогія як крыніца ўтварэння фразеалагічных адзінак // Problemy frazeologii europejskiej. T. 2: Frazeologia a religia / За ред. Andrzeja M. Lewickiego, Wojciecha Chlebdy*, Warszawa: ENERGEIA 1997, с. 75–84; Анатолій ІВЧЕНКО, *Українська народна фразеологія: ономаціологія, ареали, етимологія*, Харків: Фоліо 1999; Людмила ВІНОГРАДОВА, *Народная демонология и мифо-ритуальная традиция*, Москва: Индрик 2000; Наталія ХОБЗЕЙ, *Гуцульська міфологія. Етнолінгвістичний словник*, Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАНУ 2002; Renata DŹWIGOŁ, *Polskie ludowe słownictwo mitologiczne*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej 2004; Віталій ЖАЙВОРОНОК, *Знаки української етнокультури*, Київ: Довіра 2006; Владимир КОВАЛЬ, *Фразеология народной духовной культуры: состав, семантика, происхождение*, Минск: РИВШ 2011; Любош САВЧЕНКО, *Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний*

сучасних мовознавчих досліджень актуальним є з'ясування взаємозв'язку мови і культури через вивчення кодів культури, зокрема особливостей реалізації міфологічного етнокоду культури, що позначає „сукупність образів первісних світоглядних уявлень етносу”³. Запропонована розвідка розкриває один із аспектів проблеми репрезентації міфологічного етнокоду культури у фразеологічних одиницях, а саме інтерпретацію фольклорних демонологічних образів у фразеології української та польської мов.

Історія питання

Проблема реалізації міфологічного світогляду у фразеологічних одиницях знайшла своє відображення у наукових розробках Валерія Мокієнка, у яких, зокрема, досліджено репрезентацію міфологічних уявлень у російській фразеології, проаналізовано фразеологічні одиниці, мотивовані язичницькими уявленнями про деяких богів слов'янської міфології, демонологічними віруванням, уявленнями про фольклорних персонажів і будову світу⁴. Ірина Кузнецова у своїх працях проаналізувала на широкому матеріалі слов'янських мов стійкі порівняння, мотивація яких пов'язана з міфологічним світоглядом слов'ян, а саме з персонажами демонології, напівдемонології, уявленнями про демонічне походження хвороб, магічними практиками⁵ тощо.

та етнолінгвістичний аспекти, Сімферополь: Доля 2013; Ірина ЧИБОР, *Слов'янська міфологія в українській фразеології*, Київ: Видавець Олег Філюк 2016 тощо.

³ І. ЧИБОР, *цит. пр.*, с. 47.

⁴ Див. В. М. МОКІЄНКО, *цит. пр.*, с. 130–199.

⁵ Ірина КУЗНЕЦОВА, *Мифологические корни устойчивых сравнений*, *Славяноведение* (№ 2) 2005, с. 112–122; Ї ж, *Мифологические представления и поверья в фразеологии славян // Лінгвістика: зб. наук. праць / За ред. Віктора Д. Ужченка*, Луганськ: ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка” 2004, № 2 (3), с. 138–146; Ї ж, *Устойчивые сравнения о болезнях*, *Вестник Орловского государственного университета* 2010, с. 184–187; Ї ж, *Персонажи демонологии в славянских устойчивых сравнениях*, *Вестник Орловского государственного университета* 2011, с. 143–146; Ї ж, *Славянские устойчивые сравнения о магической практике*, *Вестник Орловского государственного университета* 2011, с. 187–190.

На матеріалі польської мови міфологічні вірування у фразеології певною мірою досліджено в науковій розвідці Єжи Тредера⁶. Фрагментарно фразеологічні одиниці польської мови, у складі яких наявне найменування демонічної істоти або мотивація фразеологічної одиниці, пов'язана з міфологічним світоглядом, розглянуто у монографії Ренати Дзвігол⁷. Демонологічні образи фольклорного походження та їх інтерпретацію у польській фразеології частково досліджено у праці Юліана Кшижановського⁸ та інших.

Елементи міфологічних уявлень в українській вигуковій фразеології проаналізувала Галина Кузь⁹. Дослідниця розглянула проблеми символіки у вигукових фразеологізмах, відтворення міфологічних і релігійних вірувань українців, співвідношення язичницької та християнської світоглядних концепцій і дійшла висновку, що основою формування усього пласта вигукової фразеології української мови є міфологічний світогляд з помітними впливами християнства¹⁰.

Етнолінгвістичний аналіз міфологічної лексики, зокрема й фразеології гуцульських говірок української мови, здійснено в лексикографічній праці етнолінгвістичного спрямування Наталії Хобзей¹¹. Дослідниця розглянула діалектні фразеологічні одиниці, компоненти яких пов'язані з традицією називання нечистої сили. Матеріал етнолінгвістичного словника якнайповніше описує гуцульську демонологію. Міфологічна лексика гуцульських говірок репрезентує особливості світосприймання та духовний світ її носіїв.

На міфологічну мотивацію фразеологічних одиниць звернула увагу у своїх наукових розвідках Любов Савченко¹², зокрема проаналізувала фразеологічні одиниці, мотивовані уявленнями про стихії, будову світу, богів (слов'янської, грецької та римської міфології), анімістичними віруваннями. Частково дослідниця розглянула інтерпретацію

⁶ Jerzy TREDER, цит. пр.

⁷ Renata DŹWIGOŁ, цит. пр.

⁸ Julian KRZYŻANOWSKI, *Mądrej głowie dość dwie słowie: pięć centurjy przysłów polskich i diabelski tuzin z hakiem*, T. 1–2, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 1994.

⁹ Галина Т. КУЗЬ, *Вигукові фразеологізми української мови: етнолінгвістичний та функціональний аспекти* [автореф. дис. ... канд. філол. наук], Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника 2000.

¹⁰ Там само, с. 9.

¹¹ Н. ХОБЗЕЙ, цит. пр.

¹² Л. В. САВЧЕНКО, цит. пр., с. 175–198.

у фразеології української мови уявлень про героїв казок (напр., про Царя Гороха).

Аналіз репрезентації уявлень фольклорних демонологічних образів у фразеології української мови (зокрема й діалектній), здійснила І. Чибор¹³. Запропоновану розвідку присвячено порівняльному дослідженню української і польської фразеології, мотивованої уявленнями про демонічних істот фольклорного походження.

Мета дослідження

Порівняльний аналіз фразеології двох сусідніх слов'янських мов (української та польської) виконано з метою виявлення та опису етнокультурних особливостей творення досліджуваних фразеологічних одиниць.

Фактичний матеріал дослідження – це фразеологічні одиниці літературної мови та діалектів, дібрані з лексикографічних джерел української та польської мов. Джерелами діалектного матеріалу української мови слугували діалектні фразеологічні словники, діалектні фразеологічні одиниці польської мови в основному дібрано з картотеки та виданих томів „Słownika gwar polskich”¹⁴.

Методика дослідження

Дослідження інтерпретації фольклорних демонологічних образів у фразеології української та польської мов здійснено у кілька етапів. Для виявлення і характеристики елементів міфологічного світогляду, задованого у фразеологічних одиницях, спершу було зібрано етнокультурну інформацію, необхідну для встановлення мотивації одиниці. На другому етапі було дібрано фактичний матеріал дослідження, враховуючи особливості міфологічної мотивації фразеологізмів, яка може

¹³ І. ЧИБОР, цит. пр., с. 160.

¹⁴ *Słownik gwar polskich* / За ред. Mieczysława Karasia (Źródła, T. 1), Jerzy Reichana (T. 2–8), Stanisława Urbańczyka (T. 2–5), Joanny Okoniowej (T. 6–8), Barbary Grabki (T. 7–8), Wrocław–Warszawa–Kraków (T. 1–3), Kraków (T. 4–9, z. 2), далі – SGP.

бути виражена експліцитно (на компонентному рівні) та імпліцитно (наявна тільки вказівка на міфологічне підґрунтя виникнення фразеологічної одиниці у внутрішній формі), і репрезентована у фразеологічній одиниці на компонентному, семантичному й образному рівнях. Наступний етап – етнолінгвістичний аналіз фразеологічних одиниць, який виконано з метою встановлення взаємозв'язку між фразеологізмами та позамовними, культурно зумовленими чинниками їх творення. На завершальному етапі за допомогою порівняльного та описового методу окреслено особливості етнокодуювання фольклорних демонологічних образів у фразеології української та польської мов і таким чином узагальнено спостереження над фразеологічними одиницями у їх взаємозв'язку з духовною культурою, міфологічним світоглядом слов'ян.

Аналіз матеріалу

Серед фольклорних образів, що мають виразну демонічну природу, в українській і польській фразеології збереглися фрагменти уявлень про Бабу-Ягу (пол. Baba Jaga), Змія (пол. Smok), Велетнів (пол. Wielkolud), персоніфіковані Біду (пол. Bieda) та Лихо (пол. Licho).

Баба-Яга (Яга, Язя, пол. Baba Jaga, Baba Jędza, Jędzona Baba) – фольклорний (зазвичай, казковий) образ потворної злої істоти, старої відьми, небезпечної для дітей¹⁵. Етимологію лексеми *яга* (*язя*) укладачі „Етимологічного словника української мови” виводять від прасл. **(j)ęga / (j)ęza*, яке вважають спорідненим з литовським *engti* ‘душити, давити, тіснити, мучити’; з формального погляду прасл. **(j)ęga* є ім’ям, похідним від дієслова **ędti*, яке у слов’янських мовах не засвідчене¹⁶. За іншою версією,

¹⁵ Див. Василь Т. СКУРАТИВСЬКИЙ, *Русалії*, Київ: Довіра 1996, с. 174–175; Andrzej SZYJEWSKI, *Religia Słowian*, Kraków: Wydawnictwo WAM 2003, с. 181; В. ЖАЙВОРОНОК, цит. пр., с. 21; *Славянские древности: Этнолингвистический словарь* / Под ред. Никиты И. Толстого, Т. 5, Москва: Международные отношения 2012, с. 614. (*Славянские древности: Этнолингвистический словарь*, Т. 1–5, Москва: Международные отношения 1995–2012, далі – СД).

¹⁶ *Етимологічний словник української мови* / За ред. Олександра С. Мельничука, Т. 1–7, Київ: Наукова думка, Т. 6, с. 532, далі – ЕСУМ.

походження лексеми *яга* пов'язують з литовським *angis* – ‘гадина; уж’¹⁷. Аналогічно вважає Анатолій Журавльов, зближуючи прасл. **ega* з позначенням змії¹⁸. Останнє вказує на хтонічні джерела образу Баби-Яги.

У дохристиянських віруваннях Баба-Яга – богиня смерті, мешканка потойбічного світу (порівн. *то язя з пекла родом*¹⁹, *то баба (язя) зь пекла родомъ*²⁰, евфемістичне *до баби-яги в гості збирати кості*²¹, подібне пол. *baba z piekła rodem*²², *baba siedem mil zza piekła rodem*²³, а також *z piekła rodem*²⁴ – ‘про злу людину’). За уявленнями, Баба-Яга живе у хатинці на курячих ніжках, що символізує межу двох світів²⁵, звідси фразеологічні одиниці: укр. *хата на курячій ніжці*²⁶, *хатка на курячій лапці* – ‘про оселю, дуже стару, майже розвалену’²⁷, *на курячій ніжці / на курячих ніжках* – зі словом *хатка*, *хатина* і зі значенням ‘маленька,

¹⁷ Див. Митрополит ІЛАРІОН, *Дохристиянські вірування українського народу*, Київ: АТ „Обереги” 1992, с. 184; В. ЖАЙВОРОНОК, цит. пр., с. 21.

¹⁸ Анатолій Ф. ЖУРАВЛЕВ, *Язык и миф: Лингвистический комментарий к труду А. Н. Афанасьева „Поэтические воззрения славян на природу”*, Москва: Индрик 2005, с. 571.

¹⁹ Григорій С. ІЛЬКЕВИЧ, *Галицкие приповедки и загадки*, Відень: Напечатано черенками О. О. Мехитаристів 1841, с. 93.

²⁰ *Пословицы и поговорки Галицкой и Угорской Руси // Записки Императорского русского географического общества по отделению этнографии*, Т. 2, Санкт-Петербург 1969, с. 341.

²¹ Віктор Д. УЖЧЕНКО, Дмитро В. УЖЧЕНКО, *Фразеологічний словник східнослов'янських і степових говірок Донбасу*, вид. 6-е, доповн. й переробл., Луганськ: Вид-во ДЗ „ЛНУ ім. Тараса Шевченка” 2013, с. 44, далі – ФСССГД.

²² *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*: w oparciu o dzieło Samuela Adalberga opracował Zespół Redakcyjny pod kierunkiem Juliana Krzyżanowskiego, Т. 1, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 1969, с. 32 (*Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*: w oparciu o dzieło Samuela Adalberga opracował Zespół Redakcyjny pod kierunkiem Juliana Krzyżanowskiego, Т. 1–3, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 1969–1972, далі – НКРР); *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego / За ред. Piotra Müldnera-Nieckowskiego*, Warszawa: Świat Książki 2013, с. 55, далі – WSFJP.

²³ НКРР, Т. 2 (1970), с. 868.

²⁴ Там само, с. 867; WSFJP, с. 523.

²⁵ Порівн. М. ІЛАРІОН, цит. пр., с. 184; А. SZYJEWSKI, цит. пр., с. 181; В. ЖАЙВОРОНОК, цит. пр., с. 21.

²⁶ Матвій НОМИС, *Українські приказки, прислів'я і таке інше*, Київ: Либідь 1993, с. 457.

²⁷ *Фразеологічний словник української мови / За ред. Григорія М. Удовиченка*, Т. 1–2, Київ: Видавництво АН України 1984, Т. 2, с. 241, далі – Уд.

вбога, стара²⁸, а також *на курячій лапці* – ‘про щось блага, неміцне’²⁹, *на курячій ножці* – ‘відсутність міцної основи’³⁰ тощо.

Зовнішній вигляд Баби-Яги (потворність, кістяна нога) пов’язують її з демонічним світом, проте атрибути (ступа, мітла) зближують її з відьмами. У фразеології заковано такі уявлення:

- анатомічні особливості Баби-Яги, напр.: *Баба Яга*³¹ – *костяна (костяна, жилина, стрижена) нога*³², *Баба-яга, вилами нога*³³;
- потворний вигляд: *Баба Яга*³⁴, *як баба-яга*; *баба-яга в молодості*; *як баба-яга з мультика*³⁵ – ‘про невродливу дівчину / жінку’³⁶. Крім того, на Поліссі фразеологічну одиницю *як баба-яга* вживають на позначення жінки, характерною особливістю якої є ‘рідке нерозчесане волосся’³⁷, порівн. ще укр. *як баба-яга без гриму* – іронічно ‘негарний, дуже страшний (переважно про жінку)’³⁸, *Баба Яга одихає* – ‘дуже негарна дівчина, жінка’³⁹, *лягав з Венерою, а встав з Бабою Ягою*⁴⁰, пол. *wygląda jak jędzona*⁴¹;

²⁸ Словник фразеологізмів української мови / Уклад. Віра М. Білоноженко та ін., Київ: Наукова думка 2003, с. 436.

²⁹ Уд., Т. 2 (1984), с. 241.

³⁰ Галина ДОБРОЛЬОЖА, *Фразеологічний словник говірок Житомирщини*, Житомир: ПП Туловський 2010, с. 120, далі – ФСГЖ.

³¹ Фразеологічні одиниці у тексті запропонованої розвідки подано зі збереженням орфографії авторів.

³² М. НОМИС, цит. пр., с. 47.

³³ *Фразеологічно-паремійний словник Східної Слобожанщини XIX століття* / За ред. Віктора Д. Ужченка, Луганськ: Видавництво ДЗ „ЛНУ ім. Тараса Шевченка”, с. 32.

³⁴ *Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток* / Упоряд. Михайло М. Пазяк, Київ: Наукова думка 2001, с. 228.

³⁵ Варто зазначити, що поява фразеологічної одиниці *як баба-яга з мультика* та *а баба-яга проти* (про яку мова буде далі) пов’язана з виходом радянського мультиплікаційного фільму „Баба-Яга проти” (1979) на студії „Союзмультфільм” перед літніми Олімпійськими іграми 1980 р. у Москві.

³⁶ Зоряна С. МАЦЮК, *Що сільце, то нове слівце: словник фразеологізмів Західного Полісся*, Луцьк: Захарчук В. М. 2013, с. 244.

³⁷ Там само, с. 289.

³⁸ ФСССГД, с. 444.

³⁹ ФСГЖ, с. 15.

⁴⁰ Степан Г. ПУШИК, *Приповідки: почув, записав і впорядкував Степан Пушик*, Івано-Франківськ: Фоліант 2009, с. 154.

⁴¹ Włodzimierz WYSOCZAŃSKI, *Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych (na materiale wybranych języków)*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2005, с. 339.

- риси характеру: укр. *а баба-яга проти* – ‘вередливий’⁴², пол. *baba jaga*⁴³, *baba jędza*⁴⁴ – ‘зла, сварлива жінка’, *zły jak jędzona, gryzie się jak zajadła jędza*, порівн. ще *zła żonka jędzonka* – ‘про злу дружину’⁴⁵;
- вікові особливості: укр. *Бабка Йожка* – ‘стара жінка’⁴⁶ тощо.

Страхітливі характеристики Баби-Яги стали підставою для практики лякання нею дітей, порівн. укр. *бабу-ягу кликати* зі значенням ‘починати лякати дітей’⁴⁷, а також подібне пол. *baba, mógłby nią dzieci straszyc*⁴⁸ тощо.

У фразеології української мови збереглися фрагменти фольклорного образу **Коція Безсмертного** – старого відьмака, що „не вмирає, бо його душа, за віруваннями, вміло захована в замкненій скрині чи в дуплі дерева”⁴⁹, у дохристиянських віруваннях один із виявів нечистої сили⁵⁰. Етимологію лексеми *коцій* виводять від дієслова *костити* ‘поганити, паплюжити, бруднити’, а переносне значення ‘худа, кощава людина; скнара’ – результат вторинного зближення з *кість* (*кістка*)⁵¹. Діалектна фразеологія Полісся зберегла фразеологічну одиницю *коцей безсмертний*⁵², що вживається на позначення невродливого хлопця, чоловіка і свідчить про кодування у фразеології особливостей зовнішнього вигляду казкового героя.

Демонічною сутністю характеризується східнослов’янський фольклорний образ **Змія-Горинича**. Змій – „казкова істота з крилами і тулубом плазуна, наділена незвичайною силою”⁵³. У діалектній фразеології

⁴² ФСССГД, с. 43.

⁴³ SGP, Т. 1 (1924), с. 209.

⁴⁴ Там само, с. 212.

⁴⁵ W. WYSOCZAŃSKI, цит. пр., с. 339.

⁴⁶ ФСССГД, с. 44.

⁴⁷ Там само, с. 44.

⁴⁸ НКРР, Т. 1 (1969), с. 31.

⁴⁹ В. ЖАЙВОРОНОК, цит. пр., с. 313.

⁵⁰ Див. М. ІЛАРІОН, цит. пр., с. 184; В. Т. СКУРАТІВСЬКИЙ, цит. пр., с. 176.

⁵¹ ЕСУМ, Т. 3 (1989), с. 70.

⁵² З. С. МАЦЮК, цит. пр., с. 113.

⁵³ Порівн. В. ЖАЙВОРОНОК, цит. пр., с. 248; В. Т. СКУРАТІВСЬКИЙ, цит. пр., с. 378–379.

української мови заковано особливості характеру цього персонажа: *злий як Змій Горинич*⁵⁴.

У польській етнокulturі поширені уявлення про **Смока** (пол. **Smok**) – слов'янського змія, який пожирає і викрадає суспільне добро, скарби (пол. *leży jak smok na skarbach*⁵⁵), худобу, красивих жінок⁵⁶, звідси фразеологічні одиниці *żartoczny jak smok; je jak smok*⁵⁷ тощо. Фольклорний образ смока – це, перш за все, образ водного змія, що вбирає, висмоктує, п'є воду⁵⁸, порівн. фразеологічну одиницю пол. *smok moczydła nie utrasca*, подану з коментарем 'у народних казках в образі змія постає слов'янський божок, який володів водоймами'⁵⁹, а також стійкі порівняння *tokry jak smok*⁶⁰, *pije jak smok* – 'п'є багато, жадібно'⁶¹, *ciągnąć jak smok*⁶² тощо. Зазначимо, що в українській, і в польській культурі у постаці великого змія (смока), який висмоктує воду з річок і морів, уявляти веселку (пол. *tęcza*)⁶³, порівн. укр. *веселиці воду н'є*, подану з коментарем: „народ уявляє собі веселку як якусь істоту, що випиває воду з якихось певних криниць, ставів тощо”⁶⁴.

У польській фразеології заковано як зовнішні, так і внутрішні особливості смока, напр.: *straszny jak smok; wygląda jak smok* – 'страшно, жадливо'⁶⁵, *chodźć jak smok* – 'лякати своїм виглядом'⁶⁶; *grізний погляд, суворість: patrzy jak smok* – 'грізно'; *srogі jak*

⁵⁴ Галина М. ДОБРОЛЬОЖА, *Красне слово – як золотий ключ: Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій*, Житомир: Волинь 2003, с. 36.

⁵⁵ W. WYSOCZAŃSKI, цит. пр., с. 191.

⁵⁶ Див. А. SZYJEWSKI, цит. пр., с. 227.

⁵⁷ W. WYSOCZAŃSKI, цит. пр., с. 190.

⁵⁸ Aleksander GIEYSZTOR, *Mitologia Słowian*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 2007, с. 162.

⁵⁹ НКРР, Т. 3 (1973), с. 259.

⁶⁰ W. WYSOCZAŃSKI, цит. пр., с. 191.

⁶¹ Там само, с. 190; WSEJP, с. 722.

⁶² W. WYSOCZAŃSKI, цит. пр., с. 191.

⁶³ Див. А. GIEYSZTOR, цит. пр., с. 268–269; Валерій ВОЙТОВИЧ, *Українська міфологія*, Київ: Либідь 2005, с. 59.

⁶⁴ Іван ФРАНКО, *Галицько-руські народні приповідки*, Т. 1, Львів: Наукове товариство ім. Тараса Шевченка (1901), с. 149 (*Галицько-руські народні приповідки*, Т. 1–3, Львів: Наукове товариство ім. Тараса Шевченка 1901–1910, далі – Фр.).

⁶⁵ W. WYSOCZAŃSKI, цит. пр., с. 190.

⁶⁶ Józef ONDRUSZ, *Przysłowia i przysłowiska ludowe ze Śląska Cieszyńskiego*, Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze 1960, с. 33.

*smok*⁶⁷; масивна будова тіла, велика фізична сила, міць, здоров'я: *chlór jak smok*; *konie jak smoki*⁶⁸, *zdrowy jak smok*⁶⁹, *tosny jako smok*⁷⁰, важка хода, порівн., *lezie / chodzi jak smok*⁷¹, непохитність – *siedzi jak smok*⁷² тощо.

Фразеологія польської мови зберегла фрагменти фольклорного образу змія з добре знаної у польській народній культурі легенди про Вавельського Смока (пол. *Smok Wawelski*), який локалізувався у печері, Смочій Ямі (пол. *Smocza Jama*), біля підніжжя Вавельського пагорба, зокрема особливості його зовнішнього вигляду, напр., *gruby jak smok wawelski*⁷³. За легендою, Вавельський Смок характеризувався великим апетитом, зажерливістю⁷⁴, що, думаємо, мотивувало появу описуваного стійкого порівняння.

Крім того, у народних віруваннях слов'ян змії (пол. *smok*) ще уособлює злого духа, демона⁷⁵, звідси ФО-прокляття пол. *ty smoku!*⁷⁶. Зазначимо, що у говірках польської мови лексему *smok* уживають на позначення нечистого.

У легендах українського та польського народів збереглися уявлення про **Велетнів** (пол. **Olbrzym, Wielkolud**), антропоморфних істот, що відрізнялися від звичайних людей величезними розмірами (порівн. *и повинна б всякая річ більшею бути, щоб міг такий великий дурень в світі жити* – про колишніх велетнів⁷⁷), зокрема дуже високим

⁶⁷ W. WYSOCZAŃSKI, цит. пр., с. 191.

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ *Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne, wydawane staraniem Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie*, Т. 1–4, Kraków Wydawane staraniem Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie 1896–1919, с. 60.

⁷⁰ Wawrzyniec MIESIĄCZEK, *Pogodki spod Lipowskiej*, Kraków: Wydawnictwo Literackie 1967, с. 85.

⁷¹ W. WYSOCZAŃSKI, цит. пр., с. 191.

⁷² Там само.

⁷³ Там само.

⁷⁴ Див. Marian PLEZIA, *Legenda o smoku wawelskim*, *Rocznik Krakowski* (Т. 42) 1971, с. 21; Jerzy STRELCHYK, *Mity, podania i wierzenia dawnych Słowian*, Poznań: Dom Wydawniczy REBIS 1998, с. 190.

⁷⁵ М. ГЛАРИОН, цит пр., с. 79; Володимир ГНАТЮК, *Нарис української міфології*. Львів: Інститут народознавства НАН України 2000, с. 134–135.

⁷⁶ Adam TOMASZEWSKI, *Gwara Łopienna i okolicy w północnej Wielkopolsce*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności 1930, с. 185.

⁷⁷ М. НОМИС, цит пр., с. 69.

ростом⁷⁸, звідси фразеологічні одиниці укр. *там велетень такий (височенний, здоровенний)!*⁷⁹, пол. *wysoki jak olbrzym; chłop jak wielkolud*⁸⁰, а також великою фізичною силою пол. *silny jak olbrzym; wygląda niby wielkolud; chłop jak olbrzym*⁸¹ тощо. Українська фразеологія кодує один з мотивів зникнення велетнів, а саме загибель у зв'язку з непристосованістю до життя на землі⁸², порівн. укр. *велетню у світі недовго жити*⁸³.

Для слов'янського фольклору, зокрема для народних казок характерний образ персоніфікованої **Біди** (пол. **Bieda**), злої сили, демона⁸⁴. У фразеології польської мови поширена фразеологічна одиниця *bieda, aż pizczy* – 'велика біда'⁸⁵ та її варіанти *bieda, aż kwiczy; bieda kwiczy*⁸⁶, *bieda aż skwierczy*⁸⁷, а також *gdzie kwiczy bieda, potoc się przyda*⁸⁸, *pizczy jak bieda w gnacie*⁸⁹, поява яких пов'язана з сюжетом казки про біду, ув'язнену в кістці⁹⁰, порівн. також пол. *aż pizczy od biedy*⁹¹ – 'про крайню бідність, значні недостатки, убогість', а також фразеологічну одиницю *bieda sie okocięła i pisco* – 'у когось винятково складна матеріальна ситуація'⁹², яка репрезентує деміфологізацію уявлень про біду як персоніфіковану злу силу і кодує їх через зооморфну метафору. З описаним фольклорним сюжетом про Біду пов'язуємо походження фразеологічних

⁷⁸ СД, Т. 1 (1995), с. 301; М. НОМИС, цит. пр., с. 275.

⁷⁹ М. НОМИС, цит. пр., с. 605.

⁸⁰ W. WYSOCZAŃSKI, цит. пр., с. 338.

⁸¹ Там само.

⁸² Див. СД, Т. 1 (1995), с. 302

⁸³ М. НОМИС, цит. пр., с. 275.

⁸⁴ SGP, Т. 2 (1983), с. 154; Н. ХОБЗЕЙ, цит. пр., с. 73.

⁸⁵ НКРР, Т. 1 (1969), с. 93.

⁸⁶ Там само.

⁸⁷ WSEJP, с. 67.

⁸⁸ НКРР, Т. 1 (1969), с. 98.

⁸⁹ W. WYSOCZAŃSKI, цит. пр., с. 258.

⁹⁰ Див. J. KRZYŻANOWSKI, цит. пр., с. 104; W. WYSOCZAŃSKI, цит. пр., с. 258; Ilona GUMOWSKA, *Językowy obraz biedy w związkach frazeologicznych i paremiach o charakterze gwarowym // Słowińska frazeologia gwarowa / За ред. Macieja Raka, Kazimierza Sikory, „Biblioteka LingVariów”, Т. 23, Kraków: Księgarnia Akademicka 2016, с. 270.*

⁹¹ Lidia PRZYMUSZAŁA, *Słownik frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2013, с. 9.

⁹² Maciej RAK, *Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich*, Kraków: Scriptum 2005, с. 26–27.

одиниць пол. *bieda go się chwyciła*⁹³, а також укр. *біда сі очепила*⁹⁴, *от іще тьижжа біда мене сі вчепила*⁹⁵ тощо.

Серед персоніфікованих фольклорних образів у польській і українській фразеології репрезентовано уявлення про **Лихо** (пол. **Licho**). У дохристиянських віруваннях Лихо уявляли як персоніфікований злий дух, що разом з бідою ходить поміж людей, підстерігає людину всюди і завдає життєвих клопотів⁹⁶, звідси фразеологічні одиниці: *лихо спиткало* – ‘трапилось горе, невдача’⁹⁷, *лиха набіжиш*⁹⁸, *лиха не втічеш* – ‘буде тобі біда’⁹⁹, які метафорично кодують зустріч людини з лихом, добре відому з сюжетів народних казок.

З фольклорним сюжетом пов’язане також походження фразеологічної одиниці пол. *niebudź licha (diabła), kiedy śpi*¹⁰⁰ та протилежної за значенням *budzić лихо* – ‘свідомо наражати себе або когось на небезпеку’¹⁰¹, порівн. укр. *сиди тихо, нехай спит лих*, подану з коментарем: „уговкують надто веселого, рухливого чоловіка, аби не накликав на себе лихої пригоди”¹⁰², та пол. *lichy nie śpi* – ‘завжди щось загрожує; варто бути обережним; кожної хвилини може статися щось погане, непередбачуване’¹⁰³ тощо.

Висновки

Отже, фольклорні образи демонічних істот в українській і польській фразеології відображено фрагментарно, міфологічне підґрунтя аналізованих одиниць простежуємо через компоненти-назви демонічних істот.

⁹³ НКРР, Т. 1 (1969), с. 94.

⁹⁴ С. Г. ПУШИК, цит. пр., с. 25.

⁹⁵ Фр., Т. 3 (1909), с. 230.

⁹⁶ М. ІЛАРІОН, цит. пр., с. 134; В. Т. СКУРАТІВСЬКИЙ, цит. пр., с. 200; В. ЖАЙВОРОНОК, цит. пр., с. 336.

⁹⁷ Уд., Т. 1 (1984), с. 284; див. М. НОМИС, цит. пр., с. 126; ФСГЖ, с. 100.

⁹⁸ *Словарь української мови* / Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. Зібрала редакція журналу „Кіевская Старина”, Т. 2, Київ 1907, с. 364.

⁹⁹ Віктор ДУБРОВСЬКИЙ, *Московсько-українська фразеологія*, Київ: Київська Друкарська спілка 1917, с. 8.

¹⁰⁰ НКРР, Т. 2 (1970), с. 303; порівн. WSEJP, с. 353.

¹⁰¹ WSEJP, с. 352.

¹⁰² Фр., Т. 3 (1909), с. 89.

¹⁰³ WSEJP, с. 352.

У фразеології досліджуваних мов закодовано елементи як спільних уявлень (про Бабу-Ягу, Велетнів, персоніфіковані Лихо та Біду), так і специфічних для кожного з народів (напр., про Кося Безсмертного – для українського, а про Смока Вавельського – для польського). У репрезентації спільних уявлень простежуємо відмінності у кодуванні значимих для певної етнокультури ознак. Так на основі спільнослов'янських уявлень про Бабу-Ягу в українській фразеології закодовано переважно особливості її зовнішнього вигляду, місце локалізації, а в польській – особливості її внутрішнього світу. Уявлення про Змія в українській фразеології репрезентовано фрагментарно, а у фразеології польської мови уявлення про особливості зовнішнього вигляду і внутрішнього світу Смока відображено досить широко. Для реалізації уявлень про персоніфіковані в етнокulturі як польського, так і українського народу Біду та Лихо для фразеології досліджуваних мов властиве кодування спільних фольклорних сюжетів. Перспективним вважаємо подальше дослідження української і польської фразеології, походження якої пов'язане зі спільнослов'янськими фольклорними сюжетами.

The Interpretation of Folklore Images in the Phraseology of the Ukrainian and Polish Languages

SUMMARY

The article deals with the comparative analysis of Ukrainian and Polish phraseology, motivated by the imaginations of demonic creatures of folklore (Baba Yaga, Giants, Serpent, Smock, Ills, Disaster). Ethnocultural background of the creation researched frazeological units is described in the article. It has been established ethnocultural differences in coding of information in the phraseology of two Slavic languages.

Keywords: phraseology, phraseological unit, mythological ethnocode of the culture, demonology, folk

Ірина Степанівна Чибор

кандидат філологічних наук, старший викладач

Інститут філології, Київський університет імені Бориса Грінченка

e-mail: iryna.chybor@gmail.com